

Галина Максим'юк

ЕНТУЗІАСТ ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА

(до 110-ї річниці від дня народження Івана Атамана)

Для музичного Станіслава 1940–60-х років стала знаковою постать Івана Атамана – талановитого диригента, педагога, одного з перших організаторів художньої самодіяльності краю. В центрі його життя було хорове мистецтво, українська пісня. Йй він не втомлювався служити, відроджував, пропагував і вчив любити так, як любив її сам.

Іван Атаман прийшов на світ 29 березня 1903 року в с. Рихта Кам'янець-Подільської губернії на Хмельниччині. Був старшим сином у бідній селянській сім'ї, мав молодших брата і сестру. Батьки важко працювали, щоб прогодувати дітей. Хлопчик рано втратив батька, який помер, коли йому було 7 чи 8 років. Невідомо, як дала б раду молода вдова з малими дітьми, та їй прийшла на допомогу чоловікова сестра Марфа. Не маючи власної сім'ї, вона всі материнські почуття віддала племінникам, а найбільше любила Іванка. Потім Іван Данилович постійно листувався з тіткою Марфою (вона самотужки навчилася грамоті), відвідував її, а коли поселився в Станіславі, вона часто до нього приїжджала. Була в захопленні від міста, любила ходити його вулицями, з цікавістю до всього приглядалася.

Любов до співу Іван успадкував від батька, який мав гарний голос і часто співав удома. Тому й вибрав професію хорового диригента. 1929 року він вступає до Київського музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка, де вчиться у класі відомого диригента Олександра Климова, а теоретичні предмети вивчає у видатного композитора Віктора Косенка. У період навчання проживав на квартирі у брата Кирила Стеценка Петра (репресованого радянською владою в 1930-і рр.). У Києві Іван Данилович зустрів і свою долю – доньку сільського фельдшера Марійку, яка стала його дружиною.

Закінчивши інститут і отримавши широку спеціалізацію хорового диригента та інструктора-педагога оркестру народних інструментів і духового оркестру, І. Атаман розпочинає насичену мистецьку й викладацьку діяльність в містах та селах України. Спершу півроку працює в Кам'янець-Подільському музичному технікумі, потім – в Музично-драматичному робітфаци м. Макіївка на Донбасі, де його ученицею стала відома в подальшому співачка, солістка Київської опери Лариса Руденко. Далі, у 1934 р., у зв'язку з реорганізацією середніх музичних навчальних закладів, І. Атамана переводять до Корсунського педагогічного технікуму; з березня 1936 р. працює художнім керівником і диригентом самодіяльного хору в Проскуріві (Хмельницький); з листопада 1937 р. – завідуючий навчальною частиною і викладач музики в Школі самодіяльних художників у с. Водички на Кам'янець-Подільщині, а з червня 1939-го по липень 1940-го керує Лохвицькою хоровою капелюю на Полтавщині. До Станіслава прибув у липні 1940 року, отримавши призначення на посаду заступника директора Будинку народної творчості. Навесні 1941 року завдяки І. Атаману у місті відбувся Перший з'їзд самодіяльних композиторів області, в якому взяли участь відомі митці Прикарпаття. Та в Станіславі митець надовго не

затримався – з початком війни він із сім'єю евакуюється до Києва, де його мобілізують до Червоної армії.

У липні 1941 р. Атаман у складі саперного загону відправляється на фронт. Через місяць на Київському напрямку потрапляє в німецьке оточення; контужений, опиняється в полоні, з якого йому через два тижні вдається втекти. Переховується у родичів дружини в с. Королівка на Київщині, потім з родиною переїжджає до Кам'янця-Подільського, де влаштовується хормейстером в переведений сюди німцями Полтавський музично-драматичний театр. На той час у театрі виступав Борис Гмиря. Між артистом і диригентом склалися дружні стосунки (у 1946 році саме завдяки заступництву Б. Гмирі та Л. Руденко Івану Даниловичу вдалося уникнути допитів і можливого покарання за те, що був у німецькому полоні).

Після визволення Кам'янця-Подільського І. Атаман знову мобілізований до Червоної армії; на фронті був двічі поранений (востаннє на Дуклянському перевалі), отримав ряд нагород за мужність і відвагу. І на війні музика увесь час була з ним. Якось на зустрічі учнів Станіславського музичного училища з ветеранами війни він, ділячись фронтовими спогадами, сказав, що завжди, коли йшов у атаку, йому в голові звучала тема симфонії П. Чайковського (правда, не уточнив, якої саме).

Із закінченням війни І. Атамана направляють до Станіслава вдруге, цього разу – на посаду диригента Гуцульського ансамблю пісні і танцю. Тут виявилось, що квартира, в якій сім'я Івана Даниловича жила до 1941 р., заселена іншими мешканцями. Ті віддали йому тільки дві репродукції-картини, що висіли колись на стіні. Все інше – разом із маленькою скрипочкою для сина Володимира – пропало. Атаманам не було куди подітися, тому довелося чотири місяці жити в приміщенні філармонії. «Тоді були складні часи, – розповідає Володимир Атаман. – Продукти ми отримували по картках; щоб купити хліб, потрібно було від четвертої ранку займати чергу біля магазину. На базар кожен день приходили «рубачі» – люди з сокирами і пилами, їх могли найняти мешканці міста, звичайно, за плату, пиляти дрова, якими опалювали будинки. Було кілька державних дров'яних складів, де ми купували дерев'яні бруски. Один із складів розташовувався на місці сучасної типографії. Пам'ятаю, як взимку я возив звідти дрова на санчатах».

У Гуцульському ансамблі Іванові Даниловичу пощастило працювати разом із Дмитром Котком – головним диригентом колективу, відомим галичанам ще з виступів його хорів у 1920–30-ті рр. Гуцульський ансамбль вже в перші повоєнні роки гастролював з концертами по всьому СРСР, пропагуючи українську народну творчість. Звичайно, в репертуарі мусіли бути й твори, які вихваляли радянську дійсність та «мудрих і непомильних вождів». Влітку 1946 року ансамбль здійснив тримісячні гастролі по країнах Прибалтики. У Каунасі (Литва), де відбулося кілька концертів, І. Атаман вперше побував на національному Святи пісні. Це був початок відродження (після війни) традиційних народних співацьких свят, які відбувалися в прибалтійських країнах від середини XIX ст. Враження від дійства, в якому взяли участь 188 литовських хорів – більше 12.000 виконаців – і від національної ідеї виховання етнічної самосвідомості та духовності нації було настільки великим, що, повернувшись до Станіслава, Іван Данилович стає ініціатором, організатором і головним диригентом обласного свята хорової пісні. Урочистості відбувалися в

Станіславі кожного четвертого року, як і в Литві, і збирали величезну кількість учасників. Це були справжні хорові фестивалі, у якому брали участь хори сіл і міст краю. Ниприкінці свята у заключному концерті І. Атаман диригував зведеним хором (у супроводі оркестрів воєнного гарнізону та Станіславського музичного училища), який нараховував понад чотири тисячі співаків.

Іван Данилович був великим ентузіастом хорової справи. Багато сил і зміння віддав розвитку художньої самодіяльності області: їздив по районах, допомагав практичними порадами аматорським хорам, консультував диригентів, викладав на міських та обласних диригентських курсах, курсах для вчителів співів середніх шкіл, допомагав у підборі репертуару. Для поповнення репертуару самодіяльних хорів писав пісні, які були видані обласним Будинком народної творчості у «Збірнику пісень самодіяльних композиторів Станіславщини» в 1955 р. та в «Репертуарній листівці» 1959 р. Був членом журі міських та обласних конкурсів-оглядів хорових колективів. Його пропагування хорового мистецтва, цілеспрямована й самовіддана діяльність «омузичнювали» села, сприяли розвитку і піднесенню хорової культури Прикарпаття.

У 1947 р. І. Атаман переходить на постійну роботу до Станіславського (Івано-Франківського) музичного училища, але не покидає «гуцулів»: заходить на репетиції, відвідує концерти, часом диригує. З хором Гуцульського ансамблю, симфонічним оркестром музучилища та музикантами з філармонії підготував і виконав масштабний «Реквієм» В.-А. Моцарта, був ініціатором постановки опери А. Рубінштейна «Демон».

Педагогічна діяльність І. Атамана в музичному училищі – яскрава сторінка в історії навчального закладу. Митець став фундатором хорового відділу. Він вів хоровий клас і викладав диригування, був заступником директора з навчальної роботи та головою місцевого комітету. Музику любив до нестями. Нераз просив концертмейстера свого класу грати якийсь хоровий твір – з тих складніших, які учням не давав вчити – і... сам диригував під звуки фортепіано. Постійно готував цікаві лекції-концерти, у яких пропагував маловідомих авторів.

Учні класу І. Атамана вивчали різний репертуар, але основою була українська музика. На уроках він ніби перевтілювався, ментально вживався в характер твору, показуючи той чи інший диригентський прийом, жест та чітко пояснюючи на власному прикладі складні місця. Учні його дуже любили, бо був він великим Вчителем – і як фахівець, і як людина щедрої душі, добра і розуміюча. До своїх вихованців Іван Данилович звертався словами «синок» або «дочка», ніколи не підвищував голос. Був життєрадісним, веселим, любив пожартувати. «Для нас він був, як рідний батько, – згадує колишній учень Івана Даниловича відомий диригент Богдан Катамай. – Добрий, чуйний. Прекрасний спеціаліст. Він завжди підтримував, давав професійні і життєві поради. Коли я навчався на другому курсі музичного училища, мені прийшло на гадку організувати хор в Ямниці [рідне село Богдана Катамая під Івано-Франківськом]. Іван Данилович кілька разів приїздив на наші репетиції, підказував, як краще працювати над твором, звертав мою увагу на ті тонкощі, які диригент мусить знати і без чого хор не буде добре звучати... Він навчив нас любити хорове мистецтво». На 60-річний ювілей від своїх випускників,

які й самі вже стали відомими музикантами, митець отримав жартівливе привітання: саморобну листівку з дружнім шаржем-портретом ювіляра роботи композитора Богдана Юрківа і невеличким віршем артиста Гуцульського ансамблю Богдана Роп'яника. Іван Данилович дбайливо зберігав цей подарунок, зроблений від щирого серця, і, можливо, цінував набагато більше від усіх подяк і нагород за свою діяльність від влади.

У класі І. Атамана вчилися відомі мистецькі постаті Андрій Ставничий, Любов Мелех-Яросевич, Мирослав Процюк, Микола Білан, Стефанія Бажалук, Василь Шиптур, Михайло Гринишин, Юліян Дзюбанович та багато інших.

До величезних музичних і громадянських заслуг І. Атамана належить те, що саме він відновив у повоєнному Станіславі Шевченківські концерти. Це для нього було святе. Він не зважав на те, що дехто натякав, як швидко від Шевченківських свят можна «скотитися до націоналізму». В музичному училищі Кобзареві дні відзначалися щороку. Учнівський хор під орудою Івана Даниловича завжди виконував «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий» (переписана ним обробка цієї пісні В. Косенка і досі зберігається у нотозбірні його сина), інші хори; звучали солоспіви, декламації. Святування могли бути дуже скромні, але вони відбувалися і збирали не тільки учнів і педагогів училища, але й свідому громадськість міста.

Декому з колег І. Атамана якось звірився, що колись вчився у Миколи Леонтовича. Цей факт майже нікому не відомий. Митець не конкретизував, де і коли перетнулися їхні життєві шляхи, сьогодні ж це встановити дуже складно, тим більше, що про життя Івана Даниловича до 1929 року майже нічого не відомо. Коли Леонтович трагічно загинув, Іванові Атаману не було ще й 18 років, тож його учнем він міг бути тільки до цього віку. Та хоч за яких обставин вони познайомилися, найголовнішим є те, що, за словами Івана Даниловича, саме *М. Леонтович навчив його бачити красу української пісні*. А він, у свою чергу, зумів навчити розуміти її інших. Збірка хорових обробок Леонтовича була в його класі настільною книгою і постійно використовувалася в роботі. Дехто з учнів вивчав оригінальні твори композитора (наприклад, «Льодолом»). У січні 1949 р. митець підготував тематичний концерт, присвячений творчості свого великого вчителя; вечір мав великий успіх.

Іван Данилович постійно збирав бібліотеку – з художньої літератури та нотну. У 40-і роки не завжди можна було купити ноти, тому багато творів він переписував, по багатьох «рукописах» працював з Гуцульським ансамблем та хором музучилища. Між ними – кантата «Б'ють пороги» М. Лисенка, «Косар» С. Людкевича, «Журавлі» («Чуєш, брате мій») в обробці К. Стеценка, «Ода до радості» Бетховена та інші. Дещо з нотної літератури подарував І. Атаману його приятель, відомий станіславський музикант Михайло Магдій, врятувавши її від спалення німцями в роки війни. Захопивши Станіслав, німці забрали із покинутих квартир книги та нотні збірки, наклали з них величезну гору біля ратуші, щоб знищити, але перед тим дозволили людям забрати собі, хто що хоче. Магдій, який був при цьому, взяв деякі ноти.

Найцінніші нотні видання з бібліотеки І. Атамана його син Володимир – викладач Івано-Франківської музичної школи № 1 – передав до кімнати-музею М. Ли-

сенка у цій школі. Це раритетне видання симфонії-кантати «Кавказ» С. Людкевича, літографоване у видавництві «Львівського Бояна» в 1910–1914 рр., «Заповіт» Л. Ревуцького, декілька томів «Українських хорів, народних пісень», гармонізованих О. Кошицем (видання Київ – Ляйпціг), збірка хорових обробок М. Леонтовича (Київ 1924), солоспіву К. Стеценка, ряд творів М. Лисенка: випуски для хору з «Повної збірки творів» композитора, виданих у Києві в 1931 році, кантати «На вічну пам'ять Котляревському», «Іван Гус» (Ляйпціг – Львів 1889), клавир опери «Утоплена» та ін.

У 50-ті роки, буваючи час до часу в Києві, Іван Данилович завжди відвідував Ларису Руденко, з якою постійно обмінювався вітальними листівками, і Михайла Головащенко, з яким близько приятелював. У свою чергу, приїжджаючи до Івано-Франківська, Михайло Головащенко завжди приходив до Івана Даниловича, розповідав про свої плани.

І. Атаман дуже любив читати і заохочував до цього учнів і колег. Як згадують сьогодні: перерва, чи учень не прийшов на заняття – він витягає з кишені книжку і читає. І власним дітям прививав любов до книги. Вдома всі знали про особливе ставлення глави сім'ї до книжок і про те, що вони є найкращим подарунком для тата, рідних чи знайомих. Володимир Івановичу добре запам'яталося, як батько говорив, що коли читаєш якогось письменника, треба *всього* його читати, а не висмикувати з його доробку кілька творів.

Було в Івана Даниловича й гоббі: гра в шахи. В гарну погоду його не раз можна було бачити на подвір'ї училища за столиком з розкладеною шахівницею, у змаганні з кимось із колег, найчастіше – з Анатолієм Гетьманом – викладачем духових інструментів.

Відійшов Іван Данилович у вересні 1967 р., залишившись у пам'яті Людиною і Митцем з великої літери.

